

LISZT BULLETIN

Franz Liszt Kring

Augustus 2017

Een woord vooraf door de voorzitter

Hopelijk had u allen een fijne vakantietijd. Velen van u zullen op reis gegaan zijn en komen met nieuwe indrukken terug. Foto's, video's, boeken of meegebrachte flessen wijn kunnen de herinneringen daaraan weer tot leven roepen. Nèt als Franz Liszt, die in zijn geval dan snel even een klavierstukje op het notenpapier schreef. Wanneer hij de tijd had, dan werkte hij deze vaak schetsmatige ideeën uit tot volwaardige composities. En nèt zo verging het de veelreizigers onder ons, waaronder ikzelf. Heerlijk om weken aaneen thuis te zijn, in rust voor te bereiden en uit te werken wat we dit komende seizoen allemaal met elkaar gaan delen. Deze nieuwsbrief is dan ook langer dan gebruikelijk, maar vol met spannende informatie. Uw komst in grote getale naar onze evenementen zal de geest van Franz Liszt in de 21ste eeuw laten leven!

Ledendag in de Westvest90-kerk te Schiedam

Op zondagmiddag 3 september, aanvang 15:00 uur, gaat een bij verschillende bestuursleden al geruime tijd sluimerende wens in vervulling: de organisatie van een leden(mid)dag, waarop u, onze donateurs, uw stem kunt laten horen. Het wordt geen plechtige jaarvergadering, maar er zal door verschillende bestuursleden een korte bijdrage worden gepresenteerd, er is een recital door Wouter Bergenhuizen, de hoogst eindigende deelnemer aan het op handen zijnde Elfde Internationaal Franz Liszt Piano-concours, en er is een gezellige nazit met de mogelijkheid tot gedachtewisseling over het functioneren en de toekomst van de Franz Liszt Kring. Komt allen en laat uw stem horen!

Programma Ledendag

- Opening door de voorzitter, Martyn van den Hoek. Hij zal spreken over 'Liszt als bemiddelaar' en bij wijze van welkomstgroet *Einzug der Gäste auf der Wartburg* laten horen, Liszts transcriptie van de gelijknamige episode uit Wagners *Tannhäuser*.
- Een toelichting op de (financiële) status van de Franz Liszt Kring door onze penningmeester, Johan Verrest.
- Een kort lecture-recital door Albert Brussee, die drie onbekende composities van Franz Liszt ten gehore zal brengen, waarin hij op de een of andere wijze de hand heeft gehad.
- Het programma voor de pauze zal worden besloten door Christo Lelie met de voordracht van *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* van Franz Liszt; hij zal spelen op het in de Westvest90-kerk aanwezige romantische Standaard-orgel.
- Na de pauze geeft, zoals gezegd, Wouter Bergenhuizen een kort recital met uitsluitend werken van Franz Liszt: de grote Sonate in b en het zelden gespeelde *Rondeau fantastique sur un thème espagnol* (*El contrabandista*).
- Nazit en discussie met een hapje en een drankje voor de donateurs en andere gasten.

De Liszt-week op het Utrechts Conservatorium

Bij wijze van aanloop naar het Elfde Internationaal Franz Liszt Pianoconcours organiseert het Utrechts Conservatorium (UC) in samenwerking met de St. Liszt Concours en de Franz Liszt Kring van 18 tot 22 september een Liszt-week. Deze is in eerste instantie opgezet voor leerlingen van de Hogeschool van de Kunsten Utrecht (HKU), waar het conservatorium deel van uitmaakt, maar is ook voor donateurs van de Franz Liszt Kring en andere belangstellenden vrij toegankelijk. Het programma kwam tot stand door een uniek, door Martyn van den Hoek geïnitieerd samenwerkingsverband tussen de afdelingen Piano, Zang en Muziektheorie. Het programma ziet er als volgt uit:

- **Maandag 18 september. Opening.**
Openingsrede door Rob Hilberink, de directeur van het Internationaal Franz Liszt Pianoconcours, gevolgd door een concert door leden van het bestuur van de Franz Liszt Kring en studenten van het Utrechts Conservatorium.
- **Dinsdag 19 september. Liszt en het lied.**
Leerlingen van het U.C. zingen liederen van Schubert, Schumann en Mendelssohn, gevolgd door de klavierbewerking die Liszt van die liederen maakte. Daarnaast worden verschillende fragmenten (aria's) uit opera's van Bellini, Verdi, Wagner en Händel besproken en uitgevoerd, alsmede Liszts parafrases van deze muziek. Martyn van den Hoek werkt aan deze avond mee en zal het prachtige *Miserere du Trovatore* (naar Verdi's *Il Trovatore*) ten gehore brengen. De sessie wordt

- ingeleid door Sander Artz, die, hoewel hij momenteel op internationaal vlak actief is voor de NS, piano studeerde bij Willem Brons in Amsterdam en als spreker grote ervaring heeft.
- **Woensdag 20 september. Liszt en de piano.**
Lezing met beeld en geluid door Albert Brussee met als titel 'Liszt in Venetië'. Voor de pauze geeft de spreker informatie over het jaar 1838, toen Liszt drie weken in de lagunestad verbleef, er enkele concerten gaf en composities schreef met een typisch Venetiaanse 'couleur locale'. Na de pauze wordt met name Liszts verblijf in Palazzo Vendramin als gast van Richard Wagner belicht. In die tijd ontstonden composities als *La lugubre gondola*. De voordracht wordt aan de vleugel geïllustreerd door leerlingen van het U.C., die de besproken werken ten gehore zullen brengen.

- **Donderdag 21 september. Liszt en het orgel.**

Christo Lelie spreekt over Liszts orgelmuziek, in het bijzonder over diens magistrale *Variationen über das Motiv 'Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen' von Bach*. Hij zal dat werk vervolgens uitvoeren op één van de grote orgels die de stad Utrecht rijk is. Welke dat wordt, is momenteel nog niet bekend.

- **Vrijdag 22 september. De late Liszt en diens impact op de XX^{ste} eeuw.** Een lezing door

studenten musicologie aan de Universiteit van Utrecht, gevolgd door een afsluitend recital door studenten van het UC. Dit concert zal plaatsvinden in de Herts-zaal van Vredenburg.

De sessies vinden dagelijks van 17:00 tot 20:00 uur plaats in het Utrechts Conservatorium, Mariaplaats 28, en wel in Studio I-10, tenzij anders vermeld. U bent allen van harte uitgenodigd!

Bestuurswisselingen

In de vorige editie van het Liszt Bulletin is uitvoerig stilgestaan bij het afscheid van Peter Scholcz en het aantreden van de nieuwe voorzitter van de Franz Liszt Kring: Martyn van den Hoek. In 2016 hadden de eerste en tweede secretaris, Frederic Voorn en Jan Marisse Huizing, al laten doorschemeren dat ze om diverse redenen hun bestuursfunctie per in januari 2017 wilden neerleggen. De eerste om zijn carrière als programmamaker, pianist en componist meer ruimte te geven, de tweede in verband met de boeken die hij de komende jaren nog hoopt te publiceren. De ontstane leemte is ingevuld door ons enthousiaste bestuurslid Peter van Korlaar, die voorlopig voor de periode van twee jaar bereid is gevonden hun taak over te nemen. We willen beide scheidende secretarissen hartelijk danken voor hun inzet en verrichte werkzaamheden.

Frederic Voorn heeft de bestuursvergaderingen genoteerd, de correspondentie verzorgd en een enkele keer tijdens de Finale van de concertserie 'Koffie bij de Piano' de speciale Liszt-prijs uitgereikt.

Jan Marisse Huizing heeft met veel elan de serie huisconcerten nieuw leven ingeblazen. Hij initieerde het idee solisten – met name die uit het buitenland kwamen – een klein tournee door Nederland aan te bieden in plaats van een enkel concert, een initiatief waarin hij vanuit zijn achtergrond als artistiek directeur van Holland Music Sessions en beschikkend over een uitgebreid netwerk van relaties wonderwel geslaagd is (al werd het door gebrek aan financiële middelen niet helemaal wat hij zich ervan had voorgesteld). De concerten in Rotterdam, Groningen en Zaltbommel, die de afgelopen jaren zijn gerealiseerd, zijn grotendeels dankzij zijn inzet en goede contactuele eigenschappen tot stand gekomen. Tijdens de komende ledendag zullen beiden nog eens extra in het zonnetje worden gezet!

Franz Liszt Kring op facebook

Op initiatief van onze donateur Jaap Sluiter heeft de Franz Liszt Kring thans een facebook-pagina, waarop korte berichten, aankondigingen en foto's staan. Circa 125 personen kijken er regelmatig naar en dat aantal groeit gestaag. Het adres luidt:

http://www.facebook.com/pg/Lisztkring.nl/posts/?ref=page_internal

Evenementenagenda

- Zoals velen onder u zullen weten, vindt dit jaar van 8 tot 21 oktober het *Elfde Internationaal Franz Liszt Pianoconcours* plaats. Na de internationale selectierondes in New York, Utrecht, Moskou en Tokio strijden gedurende de Halve Finale van 8 tot en met 15 oktober in Utrecht de veertien geselecteerde pianisten tegen elkaar; Nederland wordt vertegenwoordigd door Wouter Bergenhuizen. Op woensdag 18 en zondag 21 oktober vindt de Finale plaats: op 18 oktober laten de drie uitverkorenen zich solistisch horen, op zondag 21 speelt ieder van hen een werk voor piano en orkest met het Radio Filharmonisch Orkest o.l.v. Markus Stenz (galaconcert). Voor meer informatie – wie speelt wat en wanneer, de samenstelling van de jury en het bestellen van tickets – wordt verwezen naar de website van het Liszt Concours: www.liszt.nl.
- *3 concerten – 3 generaties*. In samenwerking met Bol Piano's en Vleugels is een drietal concerten georganiseerd tijdens welke zich drie generaties pianisten van eigen bodem laten horen: Daniel Wayenberg, Martyn van den Hoek en Martin Oei. De drie concerten vinden plaats in de Kleine Zaal van het Concertgebouw en wel op zondag 17 september (Van den Hoek en Oei), zaterdag 16 december (Wayenberg en Van den Hoek) en zaterdag 24 maart 2018 (Wayenberg en Oei). Op de drie programma's is Liszt royaal vertegenwoordigd. Tijdens het eerst concert, gedoopt "Tussen Hemel en Hel", klinkt bijvoorbeeld de Dante-sonate en het Tweede Pianoconcert in de versie voor twee piano's. Daarnaast is er muziek van Couperin en Chopin te beluisteren (diens Derde en Vierde Ballade en het zelden uitgevoerde Rondo in C voor twee piano's).
- De nestor van Neêrlands pianisten, Daniel Wayenberg, heeft onlangs de *Études d'exécution transcendante* van Liszt opgenomen en zal zijn nieuwe, door het Franse label Lyrinx uitgebrachte

cd op 15 oktober a.s. presenteren in de Kleine Zaal van de Oosterpoort in Groningen tijdens een feestelijk concert, enkele dagen na zijn 88ste (!) verjaardag. Na afloop is er een receptie, waarop de pianist zijn cd zal signeren. Het concert begint om 15.30 uur. Kaarten à € 17,50 zijn bestelbaar via www.de-oosterpoort.nl.

- Van 18 tot 22 oktober vindt in Raiding weer een Liszt-festival plaats: een avond met Liszt-liederen en aria's uit *Don Sanche* met de tenor Herbert Lippe, een koorconcert door de Neuen Wiener Stimmen, kamermuziek van Liszt, Paganini en Chopin door het Janoska Ensemble, een klavieravond door Louis Lortie met de complete *Années de Pèlerinage* en tot besluit Martin Haselböck met zijn Wiener Akademie in symfonische gedichten van Liszt en Smetana. Meer gedetailleerde informatie is te vinden op www.lisztfestival.at.

Drie jonge Nederlandse pianisten in drie try-outs – een verslag

De Franz Liszt Kring organiseerde in de laatste week van januari en de eerste week van februari drie try-outs voor drie Nederlandse pianisten die op 11 en 12 februari wilden voorspelen tijdens de voorrondes van het Elfde Internationaal Franz Liszt Pianoconcours. Het betrof Tobias Borsboom, Martin Kaptein en Martin Oei.

Drie voorspeelsessies

De voorspeelsessies werden in Wassenaar gehouden op 28 januari, ten huize van Toos Onderdenwijngaard. Op 1 februari speelden de drie pianisten in de J.M. Fentener van Vlissingen-zaal van het Utrechts Conservatorium en de sessies werden besloten met een huisconcert in 's-Hertogenbosch, op 4 februari ten huize van Madeleine en Guido van Elk. Duidelijk mocht zijn dat de drie pianisten elk voor zich een totaal verschillende interpretatie en visie op Liszt lieten horen. Maar ook de fysieke omstandigheden waren verschillend. Zo is de muzieksalon van mevrouw Onderdenwijngaard rijkelijk gestoffeerd met ondermeer zware – en mooie – fauteuils. In haar salon staat een fraai klinkende Steinway-vleugel. In Den Bosch speelden de pianisten op een Fazioli van 2.28 m. Door de vorm van de muziekkamer hier, de afwerking van de muren en ondermeer de betegelde vloer, klinkt de Fazioli voor wie het niet gewend is misschien wel te luid; in ieder geval produceert deze vleugel daar een rijke en frisse klank. Tenslotte is de

aula van het Utrechts Conservatorium in het voormalige gebouw van Kunsten & Wetenschappen wellicht nog de beste ambiance voor een aankomende concertpianist. Door de vorm en afwerking van de zaal zijn de akoestische eigenschappen optimaal. De klank van de grote, sonoor klinkende Steinway-concertvleugel gaat omhoog en zingt rond langs de wanden. Ook vroeger had deze aula al optimale akoestische eigenschappen, weet de scribent van dit stukje zich te herinneren, nog voor de grote brand in 1988 die het gebouw op de buitenmuren na volledig in de as legde.

Nieuwe voorzitter

In Wassenaar verwelkomde Martyn van den Hoek als de nieuwe voorzitter van de Franz Liszt Kring de aanwezigen en de drie pianisten met een hartelijk toespraakje. Hij memoreerde dat de Liszt Kring feitelijk ruim 35 jaar geleden hier in deze salon, met medewerking van de pianiste Toos Onderdenwijn-gaard ooit zijn beslag kreeg. Hij vergeleek de drie pianisten met drie gladiatoren, die nu het strijdtoneel moesten betreden. De drie moesten opgewarmd worden voor het concours door heel veel te spelen. En de Franz Liszt Kring zou hen daarin bijstaan.

In deze beschouwing zal ik geen waardeoordeel vellen over de pianisten, ook geen bespreking per speelsessie – dat zou te ver voeren. Ik geef per pianist een korte impressie. Zeker is dat ze alle drie over een formidabele pianistische bagage beschikken. Ze waren klaar voor het concours, maar ze moeten ook een dosis geluk meekrijgen.

Tobias Borsboom (1988, Leidschendam) mocht in Wassenaar het spits afbijten. Zijn programma bestond uit de volgende werken (bij de nummering is de Hongaarse Liszt Werke Verzeichnis aangehouden, aangeduid met de letters LW):

1. Uit 'Trois Caprices-Valses'
– Valse de bravoure, LW: A32b
2. Adelaide, LW: A58
3. Uit 'Etudes d'exécution transcendante'
– Feux follets, LW: A172/5
4. Hongaarse Rapsodie LW: A132/6

Tobias Borsboom was ook kandidaat bij het Tiende Franz Liszt Concours. Hij kon toen niet door naar de tweede speelronde. Tobias maakte nu steeds een stabiele indruk met een grote speelconcentratie. Zijn spel is te duiden als lichtvoetig en speels, transparant en helder, maar tegelijk ook virtuoos. Hij is niet de pianist als krachtpatser, zijn spel is daar te verfijnd voor. In *Feux follets* fladderden de dwaallichtjes soms letterlijk over de toetsen.

Martin Kaptein, de jongste van de drie gladiatoren, geboren in 1997, begon met pianospelen op vijfjarige leeftijd bij Prof. Lena Golowinskaja. Sinds 2015 studeert Martin bij Prof. Michail Markov aan het Artez Conservatorium in Zwolle.

Zijn programma bestond uit drie werken:

1. Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen (Praeludium über das Thema J.S. Bachs) LW: A198
2. Uit 'Harmonies poétiques et religieuses'
– Funérailles, LW: A158, 7
3. Sarabande und Chaconne aus dem Singspiel 'Almira' von Händel, LW: A290

Zijn spel beschrijvend ontstond bij mij een beeld van een 'jonge hond', die meteen aanvallend op zijn prooi afgang. Hij maakte een prachtige klank, en schuwde het niet om een groot klankbeeld neer te zetten. Soms zocht hij hierin zijn grenzen op, of hij ging er overheen. Hij maakte mooie spanningsbogen, en was in staat om daadwerkelijk die spanning lang vast te

houden, zoals in het werk van Händel/Liszt. Zo jong als hij is, zal hij het zeker nog ver brengen.

De derde kandidaat was **Martin Oei** (1996). Hij is een nog jonge pianist die zowel op moderne vleugels als op historische instrumenten speelt. Hij is gefascineerd door fortepiano's en Franse vleugels van het merk Érard. Martin Oei presenteerde zich met maar liefst vijf werken.

1. Bagatelle sans tonalité, LW: A338
2. Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen (Praeludium über das Thema J.S. Bachs) LW: A198
3. Uit : 'Trois Caprices-Valses'
 - Valse de concert sur deux motifs de 'Lucia' et 'Parisana', LW: A88b
4. Uit 'Grandes Etudes'
 - Vision, LW: A39, 6
 - Wilder Jagd, LW: A39, 8

Martin Oei zou ik willen omschrijven als een Zen-pianist. Zelden zag ik iemand zo geconcentreerd en met uiterste precisie pianospelen. Zijn lange lenige vingers dansten over de toetsen, bovendien zag hij kans om daarbij een breed klankspectrum te ontwikkelen. Zo werd *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* onder zijn vingers een bedachtzaam stuk met veel meditatieve impulsen. De *Valse de Concert* van Donizetti/Liszt beleefde een prachtige opening, alle noten klopten en de kerkklok van de Capucijner-kerk, de achterbuur van de familie van Elk, begeleidde om 17.30 uur zijn imponerende spel. De zesde van de 'Grandes Études', *Vision*, leek eerst een etude voor de linkerhand te zijn, later zou zich de rechterhand erbij voegen. Langzaam rolde het vergezicht zich uit, oneindige dieptes gaven hun geheimen prijs en er ontsnapte niet één enkel nootje aan de aandacht van de meester. Maar zijn grootste troef speelde hij uit in zijn laatste werk. De gekozen etude, *Wilder Jagd*, bleek de oerversie te zijn, nog veeleisender dan de later gepubli-

ceerde tweede versie. Hier bleek dat Martin Oei nog wat reserve over had, het volume nam nog wat in kracht toe en de snelheid waarmee hij de noten uit de toetsen ranselde eveneens. De laatste gladiator kon zijn lauwerkrans in ontvangst nemen. Het spel was uit!

Naschrift

Inmiddels hebben de drie kandidaten voorgespeeld tijdens de voorrondes van het Elfde Internationaal Franz Liszt Pianoconcours in Utrecht. Schrijver dezes heeft helaas alleen het optreden van Martin Kaptein kunnen horen. Hij speelde prima zoals te verwachten was. Zijn leraar, Professor Michail Markov, was tevreden. Maar de concurrentie is moordend... Er speelden wereldwijd 74 kandidaten op vier verschillende locaties: Utrecht, New York, Moskou en Tokyo. Behalve de drie kandidaten die wij als Franz Liszt Kring lieten spelen waren er nog vier (deels) Nederlandse kandidaten die voorspeelden tijdens de voorrondes. Dat waren: Wouter Bergenhuizen, Paul Broek, Christian Sanders en Katherine Sebring (VS/Nederland). Bij de bekendmaking van de veertien laureaten op 6 maart jl. bleek dat van de Nederlandse pianisten alleen de uit Maastricht afkomstige Wouter Bergenhuizen (29) door de Jury was uitverkoren om in de Halve Finale aan te treden. We hebben Wouter Bergenhuizen dan ook uitgenodigd om tijdens onze donateursmiddag op 3 september a.s. in de Westvest90-kerk te Schiedam voor ons te komen spelen. Wouter heeft dit inmiddels toegezegd. U kunt zich nog steeds voor deze middag opgeven via het secretariaat: pa.vankorlaar@planet.nl (PvK)

Nonnenwerth en Franz Liszt – over een eiland in de Rijn, een beroemde pianist/componist en een verloren dagboek

Door Peter van Korlaar en Jaap Sluiter¹⁰

Nonnenwerth, een eiland in de Rijn, zo'n 15 kilometer ten zuiden van de stad Bonn en gelegen tegenover het stadsdeel Rolandswerth, in de gemeente Remagen, sprak al langer tot onze verbeelding. Franz Liszt bezocht het eiland namelijk in 1841, 1842 en 1843. Over deze bezoeken was tot nog toe weinig bekend. Jaap Sluiter (sedert 2007 donateur van onze kring) en ik brachten, op uitnodiging van de Zusters Franciskanessen van Nonnenwerth, een bezoek aan het eiland Nonnenwerth, en we bezochten ook de steden Bonn en Düsseldorf. In Bonn bekeken we Beethovens geboortehuis, het Van Beethoven-monument op de Münsterplatz en het graf van Robert en Clara Schumann op het Alter Friedhof. In Endenich (een voorstadje van Bonn) bezochten we de voormalige psychiatrische inrichting van Dr. Richards, waar Schumann op 29 juli 1856 overleed. In Düsseldorf bekeken we het woonhuis van het echtpaar Schumann in de Bilkerstrasse en daartegenover het Heinrich Heine Institut. Maar terug nu naar Nonnenwerth.

De ligging van het eiland Nonnenwerth

Nonnenwerth is een langgerekt eiland midden in de snelstromende Rijn, je bereikt het eiland via de, op de linker Rijnsoever gelegen, Bundesstrasse 9, kortweg de B9. In de Middeleeuwen draagt het eiland de naam 'Ruleicheswerd' of 'Rolandswerth'. Ter hoogte van het stadsdeel Rolandswerth (behorende tot de gemeente Remagen, Landkreis Ahrweiler) zie je een bordje staan met daarop een pijl naar links voor Nonnenwerth. Dan ben je precies ter hoogte van de kleine veerpont, eigendom van het eiland en zijn bewoners. Vanaf de wal zie je veel bosschages en bomen, alles droeg blad of het stond in bloei op 9 mei jl. toen wij het eiland bezochten. Het eiland is zo'n 2 km lang, en de grootste breedte, ter hoogte van klooster en gymnasium, is zo'n 200 meter. Geografisch gezien ligt het eiland links (of westelijk) van de hoofdstroom van de Rijn. Feitelijk bestaat het eiland uit een diluviale zandbank, omhooggestuwd door een basaltafzetting die vanaf de ruïne van Burg

Rolandseck steil omlaag de rivierbedding induikt. Tegenover Nonnenwerth ligt een wat breder eiland, Grafenwerth genoemd. Staande op de zuidelijkste punt van het eiland ziet men in de verte Bad Honnef. In noordelijke richting kijkend domineert op de Rechtsrheinische oever de oude 'Drachenfels'. Al in 1852 werden omvangrijke waterstaatkundige werken uitgevoerd om te voorkomen dat grote delen zouden afkalven door de krachtige stroom van het water hier ter plekke. De linker Rijnsoever loopt stijl op tot zo'n 150 meter. Bovenop vindt men de 'Rolandsbogen', het laatste restant van de eens zo machtige Burg Rolandseck. Vanaf deze 'Rolandsbogen' heeft men een prachtig uitzicht naar het noorden, oosten en zuiden. Pal onder de 'Rolandsbogen' ziet men dan weer het klooster op het eiland liggen. Vanaf de Drachenfels kun je de vorm van het eiland zeer goed onderscheiden.¹

Liszt bezocht het eiland om tot rust te komen

Wat maakt het eiland nou zo interessant voor Liszt-kenners? Wel, in drie achtereenvolgende jaren, 1841, 1842 en 1843, streek Franz Liszt met zijn gevolg hier neer voor een korte maar vooral rustige zomervakantie. In zijn gevolg bevonden zich ondermeer zijn vriendin gravin Marie d'Agoult, en vanaf 1842 ook hun drie kinderen Blandine, Cosima en Daniël. Er is niet veel bekend over de omstandigheden waaronder Franz Liszt op dit eiland verbleef. De Liszt-biograaf Alan Walker wijdt er drie pagina's aan in zijn boek *Franz Liszt, The Virtuoso Years*. Een vrij vertaald citaat: "Een klooster dat half in puin lag, een kapel en een paar hutjes van vissers. Het klooster werd gerund als een klein Gasthof, maar er waren nauwelijks gasten."²

Maar er is ook een handgeschreven verslag in de vorm van een dagboek van een ooggetuige die de belangrijkste gebeurtenissen waarschijnlijk vrij nauwkeurig bijhield. Deze ooggetuige was de toenmalige eigenaresse van Nonnenwerth, Freifrau Margarete von Cordier, geboren von Hertwig (Mainz 1782). Zij verwierf het eiland in 1835. Een in het Nederlands vertaald citaat nu van de eerste pagina van het dagboek: "Het was op **4 augustus 1841** toen 's avonds laat een dame arriveerde, die pas de volgende dag informatie wilde geven. 's Nachts kwam een heer aan, die naar de dame vroeg. Beiden maakten een gedistingeerde indruk. Naar het mysterieuze bezoek is men behoorlijk nieuwsgierig.

6 augustus:

*Maar de heer en mevrouw deden van hun kant niets om de spanning weg te nemen. Men had 'kiespijn', liet een geplande tocht met een stoomboot aan zich voorbij gaan en bleef op de eigen kamer. Het mysterieuze paar was George Sand en Franz Liszt. Wij luisterden naar zijn spel op mijn oude rammelkast, en iedere keer voelde ik het verlangen naar een nieuw instrument."*³

Merkwaardig is het dat hier eerst George Sand als vriendin van Liszt wordt opgevoerd en niet Marie d'Agoult, die volgens Alan Walker ook in augustus 1841 voet op Nonnenwerth zou zetten. Haar komst wordt door Margarete von Cordier voor het eerst beschreven op 16 augustus 1841: "Er werd een onbekende vrouw aangekondigd, en de conversatie ging over de onderwerpen 'wie' en 'waar vandaan'. Ze wordt de 'geheimzinnige' genoemd. Het geheim moet echter nog onthuld worden."

Liszt kwam blijkbaar voor een rustige zomervakantie. Daar was vanaf zijn eerste stappen op het eiland al helemaal geen sprake van, en dit blijkt uit het dagboek van Frau von Cordier. Van meet af aan werd het eiland overspoeld met 'fans' uit de naburige steden Bonn en Keulen, die met stoombootjes werden aangevoerd. Complete blaaskapellen en leden van zangverenigingen lieten zich op het eiland afzetten (of voeren er omheen) om een glimp van de meester te zien. Een citaat uit het dagboek mag dit bevestigen:

8 augustus:

De schitterendste dag! Behalve verschillende zangverenigingen was er een menigte gasten. Het middagprogramma werd door het bezoek van de gevierde kunstenaar luister bij gezet. 's Morgens en 's middags trokken talloze groepen en schuitenvol mensen langs. Het hele eiland was vol gasten, de tuin schitterde door alle prachtige toiletten als een geweldig bont bloembed.

Aan de tafel waaraan ik vandaag zo graag zat, had ik een buitengewoon interessant gesprek met Liszt, en ik werd heftig in beslag genomen door zijn beminnelijke karakter.

Het heerlijkste, prachtigste weer nodigde uit tot het maken van een boottocht, die 's avonds met een vrij groot gezelschap met Liszt werd ondernomen en daarmee aan de dag een aangenaam eind gaf.

In het kader van ons reisverslag voert het te ver om alle facetten van Liszt's bezoek aan Nonnenwerth uit de doeken te doen, maar Liszt beheerst gedurende een aantal weken het leven op Nonnenwerth; er is sprake van een uitbundige sfeer, met veel feestelijke

banketten, ontvangsten en concerten. Liszt liet zich bepaald niet onbetuigd met 'de jonge meisjes', getuige een nieuw citaat uit het dagboek:

14 augustus:

's Middags kwam er geen eind aan de vrolijke, gezellige drukte. Boten met wimpels van de Bonner Musensöhne en masse. Toen wij aankwamen werd er in de grote zaal gespeeld en gedanst. Alles met volle overgave! Het belangrijkste moment was reeds gepasseerd. De jonge dames hadden Liszts kamer met bloemen en takken versierd en hem langzal-hij-leven toegeroepen. Hij speelde hun voor en heeft daarna zelfs blindemannetje ('Blindekuh') met hen in de grote zaal gespeeld.

In het komende *Tijdschrift van de Franz Liszt Kring* zullen Von Cordiers dagboekantekeningen in Nederlandse vertaling integraal worden gepubliceerd, gevolgd door een gedetailleerd calendarium van de dagen die Liszt op Nonnenwerth doorbracht door Albert Brussee.

De Liszt-plataan staat er echt in volle glorie!

Om het eiland te bezoeken moet je een uitnodiging krijgen van de plaatselijke kloosterorde, de Zusters Franciscanessen, of in het Duits de Franziskanerinnen von Nonnenwerth. Deze kloosterorde is heden ten dage nog steeds de rechtmatige eigenaar van het eiland. Ik had vooraf gecorrespondeerd met de zusters Renate en Theresia. Op mijn verzoek reageerde men welwillend, en we mochten ons op dinsdagmiddag 9 mei jl. om 14.00 uur vervoegen bij de helling van de veerpont. De pontbaas was ingelicht en zou ons ophalen. We hadden geluk dat de pont net aan kwam varen. Op de pont vroeg de pontbaas of we een uitnodiging hadden. Op mijn bevestigende antwoord zei hij: "aan de overkant wachten bij het bankje, jullie worden opgehaald." En aldus geschiedde. Vanaf de veerstoep liepen we enkele meters omhoog. Een prachtig, rijzig wit gebouw stond voor ons, het heeft een trots-statige uitstraling, de zon accentueert het nog meer. Het gazon is keurig onderhouden, evenals de perken. Midden in het gazon staat een robuuste plataan die prachtig in blad komt. Hij bedekt met zijn kruin het torentje van het grote kloostercomplex nagenoeg volledig. Was dit dé plataan, de plataan die Franz Liszt plantte ter gelegenheid van zijn dertigste verjaardag in 1841? Jaap was zeer beslist in zijn vermoeden dat dit de 'Liszt-boom' moest zijn. Om klokslag 14.00 uur kwam een wat oudere dame aangelopen, tot onze verrassing heette ze ons welkom in

het Nederlands en tot onze verbazing vervolgde ze het gesprek ook tijdens onze gehele ontmoeting in het Nederlands, als er anderen bij waren spraken we Duits. Dit was zuster Theresia Becker en al tijdens de eerste begroeting wees ze ons meteen op de grote plataan, en ze bevestigde dat deze boom inderdaad door Liszt geplant was, tijdens de viering van zijn dertigste verjaardag op 22 oktober 1841.⁴ De zuster nam ons mee naar de hoofdingang van het kloostercomplex, met uitzicht naar het noorden, in de verte konden we de ruïne van de Drachenfels ontwaren.

Het gymnasium straalt rust, orde en beschaving uit

Zuster Theresia, Franciscanes, vertelde enthousiast over de geschiedenis van het klooster, maar ook over de toekomst van haar orde en de toekomst van het grote gymnasium waar het klooster nauw mee verweven is. De orde bestaat nog maar uit twaalf zusters, gestaag moet men afscheid nemen van elkaar wegens ouderdomsziekten of overlijden. Ze woonde zes jaar in het moederklooster in Heijthuisen (in Nederlands Limburg). Gaandeweg de middag verklaarde ze het verschil tussen een non en een zuster en vertelde ons over haar innerlijke kompas, nadat wij ernaar vroegen. We zagen dat ze zichtbaar genoot van dit mooie eiland en dit fraaie complex, waarin haar leven als kloosterlinge verweven is met het gymnasium dat in totaal zevenhonderd jongens en meisjes telt. De schoolbibliotheek is haar domein en ze voelt zich één met de leerlingen en docenten. Als we door het gebouw lopen zie je dat ze door iedereen gerespecteerd wordt, het kan niet anders.

De westvleugel is grotendeels voor het klooster, de andere zijden voor het gymnasium, en er zijn twee

patio's. We stappen naar binnen door een hoofdingang aan de noordzijde en vernemen dat Franz Liszt, Marie d'Agoult, maar ook George Sand aan de noordzijde verbleven, ze keken uit op de Drachenfels, die in de 19^e eeuw ook al beroemd was.

Er is een klein museum

Links in de entree opende Theresia een deur waarachter een klein museum was ingericht. Het ging over het eiland. De geschiedenis, de bewoners, de eigenaars, de namen, oorkondes, de bezoekers etc. Gevarieerde documenten, brieven, schilderijen, voorwerpen, curiosa en wat dies meer zij geven een indruk van het 'rijke' verleden van dit eiland. Ze wist het allemaal en legde met gemak verbanden en benoemde oorzaak en gevolg.

In een vitrine zagen we een baton (dirigeerstok), maar die behoorde Liszt niet toe. In dezelfde vitrine ligt een facsimile-uitgave van zijn in het Frans geschreven dagboekje uit 1827, hij werd toen 16. Een zilveren nap, van binnen verguld, kreeg Franz Liszt cadeau voor zijn dertigste verjaardag 'Aus Dankbarkeit von G.B.' – vermoedelijk staan de letters G.B. voor 'Gemeinde Bonn' – staat in de krans, die zich op de zijkant bevindt, gegraveerd. We bewonderden het schilderij van Margarete von Cordier⁵ en van haar dochter Auguste von Cordier⁶ (ook wel Gustel genoemd), die later de eerste moeder-overste van dit klooster zal worden. Om alles in kaart te brengen zouden we terug moeten komen, maar we kwamen voor Franz Liszt.

We wandelden de gangen door en zien meters hoge mozaïeken, oude religieuze afbeeldingen maar toch strak en fris weergegeven. We komen in de kapel. Een klein 'kerkje' met een altaar en een orgel. Het altaar is barok, maar pas in 1954 uit Zuid-Duitsland verworven. Het pijporgel is ook redelijk nieuw, in 1975 gebouwd door orgelbouwer Klais uit Bonn. Alle gymnasiasten maken gebruik van deze kapel, van ongelovig tot gelovig. Als de zuster de ruimte verlaat, richt ze zich tot het altaar en zingt ze een Halleluja (kerk lied). "Dan ben ik hier niet voor niets geweest", zo verklaart ze. Peter maakt de melodie al zingend af. We gingen naar boven en kwamen in een grote zaal. Dit was de huidige kapittelzaal van het klooster, de ramen weerspiegelden de Liszt-plataan. Hier werd geconcentreerd, hier waren de diners, de bals, de feesten ten tijde van de herberg (Gasthof) waarin Franz Liszt, Marie d'Agoult en vanaf 1842 ook hun kinderen, een groot aantal weken verbleven. Hier onderstreepte hij zijn bekendheid, hier maakte Franz nog meer furore, en zette de boel op gezette tijden op stelten. Hier schreef hij ook een aantal composities.⁷

Peter mag plaats nemen achter een vleugel (een oude Bechstein) en hij speelde een improvisatie die hij opdroeg aan zijn vorig jaar in februari overleden vrouw Hanny. We waren er even, alle drie, stil van. In de kapittelzaal stond ook nog een oud harmonium.

Het dagboek zelf is er niet meer...

We gingen nog een verdieping hoger en komen in een niet al te grote bibliotheek die beheerd wordt door zuster Michaela Schönhofen. Ze is vijfentachtig jaar. Over twee tafels heeft ze alle boeken over Franz Liszt en alle mappen met artikelen die ze bezit voor ons klaargelegd. Ze is er in thuis. Ze vertelde ons over de inhoud van de boeken, de validiteit, de fictie. Ze bladerde door de artikelen alsof het haar eigen dagboeken waren. Beleefd informeerden we naar het voor ons zo cruciale dagboek van Margarete von Cordier. Ze toont ons met de hand geschreven afschriften en daar weer getypte afschriften van. Voorzichtig vragen we toch nog of we het origineel hier ergens is... Helaas, het is uitgeleend en nooit meer teruggekomen. De zuster zegt dat men niet meer weet aan wie het dagboek uitgeleend is. Peter vraagt om kopieën, en die krijgt hij! Naar we nu weten staat het betreffende gedeelte van dit dagboek op het internet.⁸ En over het bezoek van Franz Liszt en het dagboek vonden we nog een artikel op het internet.⁹

We hebben geanimeerde gesprekken over de toekomst van de religie en over de Rooms-Katholieke kerk in het bijzonder. De zusters staan ruimhartig tegenover andere religies, met de Evangelische Kirche (de Protestantse tegenhanger van de RK kerk in Duitsland) werken ze samen. We hebben het over de wijze waarop Duitsland WOII herdenkt. Alle scholen moeten een dag per jaar een Holocaust-dag houden. Zullen ze het ooit kunnen vergeten, er vrij van zijn? Dat denken de zusters niet, het maakt onderdeel uit van hun cultuur. Deze conversatie had nog uren door mogen gaan. We ronden het af, bedanken zuster Michaela recht hartelijk en beloven enkele Liszt-tijdschriften te sturen.

De bibliotheekdeur hebben we achter ons dicht getrokken en we lopen door een brede, hoge en lichte gang als zuster Michaela ons najlt: of we wel wisten dat Nélida een anagram van Daniël was! Daniël is de zoon van Marie d'Agoult en Franz Liszt. Als hun relatie in 1845 verbroken is, neemt ze in 1846 wraak op Liszt met de sleutelroman Nélida, die diverse malen herdrukt is.

Of we dan ook het gymnasium willen zien. Met onze tachtig jaar onderwijservaring volgden we onze gids. De netheid, de uitstekende kwaliteit van lokalen en voorzieningen, de moderne leermiddelen. Het viel op. In het muzieklokaal werd gemusiceerd door

het schoolorkest, bij het openen van de deur sloeg de dirigent net de 'Unvollendete' van Schubert af.

We namen afscheid van zuster Theresia met de belofte dat we haar eerst het artikel zouden laten lezen, alvorens het te publiceren. Gelukkig kregen we nog toestemming om het eiland te verkennen, de veerpont zou ons uiterlijk om 17.30 uur weer ophalen. En bij die wandeling over het eiland (van noord naar zuid en weer terug naar de veerpont) bleek alles mooi te zijn, alles was verzorgd tot in de puntjes, sintelbanen, tennis- en hardloophanen. En een klein kerkhofje. Nergens was kauwgum of een propje papier te bekennen... Alsof het een modelschool betreft. Toch worden hier dagelijks 700 scholieren en hun docenten en leden van de verzorgende staf door de veerpontjes overgezet.

En daar kwam de veerpont. Nonnenwerth gleed weg achter prachtige kleuren, diep rood en groen door elkaar heen, door de bomen scheen de ondergaande zon en glinsterde het eeuwig stromende water van de Rijn...

Noten

- ¹ Wikipedia: <https://de.wikipedia.org/wiki/Nonnenwerth>
- ² Alan Walker, *Franz Liszt, The Virtuoso Years (1811-1847)*, pp. 366-368.
- ³ Dagboek (in de Nederlandse vertaling van H. Scheurwater) van Margarete von Cordier.
- ⁴ De plataan is geplant op 21 oktober; de dertigste verjaardag

van Franz Liszt viel op 22 oktober; zie de dagboeknotities M. von Cordier. [*“22 Oktober(Liszt’s Geburtstag!): Des Festes Vorbereitung! Liszts Stuhl war mit Laub umwunden, eine Menge Guirlanden schmückten den Festsaal und die Tafel (...).”*]

⁵ Margarete von Cordier, geboren von Hertwig (Mainz, 1782–1846). Zij wordt in 1835 eigenaresse van het eiland en woont in de zomermaanden met haar drie kinderen op het eiland. Ze heeft het voornemen om het Gasthof Nonnenwerth weer in zijn oorspronkelijke staat van klooster terug te brengen. Dat gebeurt in 1854, zie noot 6.

⁶ Auguste von Cordier, tweede kind van Margarete von Cordier, wordt ook wel ‘Gustel’ genoemd. Wordt in 1813 geboren in Mannheim en overlijdt in 1864 op het eiland Nonnenwerth. Heeft net als haar moeder plannen om het eiland met het Gasthof weer terug te brengen naar zijn oorspronkelijke staat van ‘Kloster-Insel’. Auguste krijgt een wetenschappelijke opleiding vanaf 1829 aan het Groothertogelijk Instituut te Mannheim en volgt vanaf 1834 een studie aan de Kunstacademie te Düsseldorf bij Karl Friedrich Lessing. In 1854 richt zij het Klooster en de Kloosterschool op van de Franciscanessen. Zij wordt tevens de eerste moeder-overste van de congregatie der ‘Franziskanerinnen’ op Nonnenwerth en ook de eerste directrice van de kloosterschool.

⁷ Franz Liszt componeerde op Nonnenwerth de liederen *Die Zelle in Nonnenwerth* op tekst van Felix Lichnowsky (‘Ach, nun taucht die Klosterzelle’) en *Die Lorelei* op tekst van Heine, beide in eerste versie, en enkele werken voor mannenkoor en piano: het *Rheinweinielied* (op tekst van Georg Herwegh) en *Das Deutsche Vaterland* (naar Ernst Moritz Arndt).

⁸ *Aus dem Tagebuch von Frau v. Cordier vom Jahre 1841*
<http://www.kreis-ahrweiler.de/kvar/VT/hjb1971/hjb-1971.37.htm>

⁹ Artikel van Dr. Walther Ottendorf-Simrock: *Franz Liszt AUF NONNENWERTH* <http://www.kreis-ahrweiler.de/kvar/-VT/hjb1958/hjb1958.9.htm>

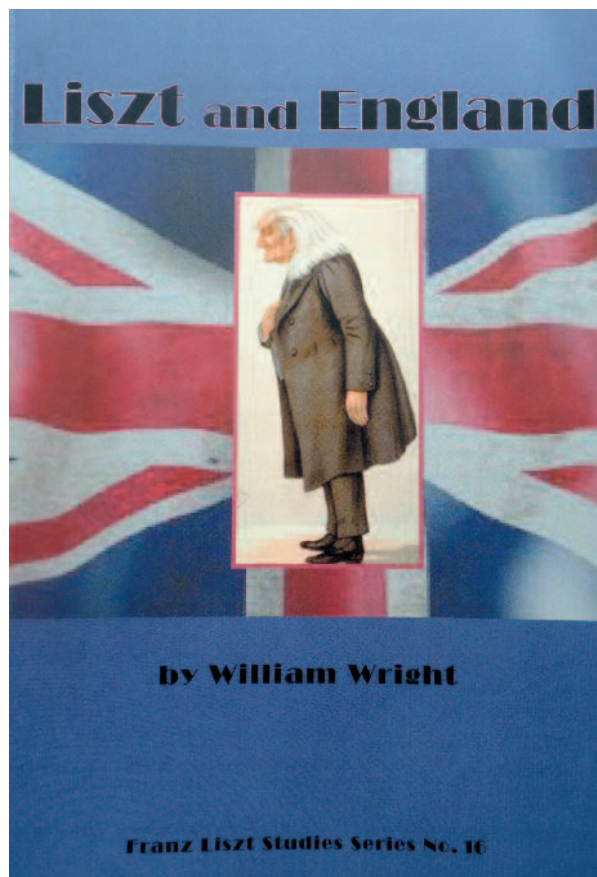
¹⁰ Dit artikel is gevalideerd door Zuster Theresia Becker.

Liszt and England door William Wright

De Schotse pianist en organist William Wright (★1936) heeft zich ontwikkeld tot een vooraanstaand Liszt-expert. Decennia lang heeft hij geschreven in tal van Liszt-bladen, voornamelijk over Liszts bezoeken aan Engeland. Zo publiceerde hij in *The Liszt Society Journal* van 1981 en 1982 als eerste het dagboek van John Parry, die in 1840–1841 met Liszt op tournee ging door Engeland, Ierland en Schotland, en nauwkeurig had bijgehouden waar en wat er gespeeld werd. Uit Britse archieven diepte William Wright tezamen 38 tot op dat moment onbekende Liszt-brieven op, die tien jaar later in het *Journal of the American Liszt Society* in twee afleveringen werden gepubliceerd. Het zijn slechts twee wapenfeiten van een lange reeks.

Het was een goede gedachte alles nog eens samen te vatten en in boekvorm uit te geven, een initiatief dat

als de kroon op William Wright’s levenslange research beschouwd mag worden. Onlangs verscheen als deel zestien van de prestigieuze *Franz Liszt Studies Series* onder redactie van Michael Saffle *Liszt in England*. Voor hen die de artikels van Mr. Wright gelezen hebben, staat er misschien niet zo veel nieuws in, maar voor velen en zeker voor komende generaties biedt dit boek een prachtig overzicht van Liszts connecties met de Britse eilanden in de breedste zin des woords.

In de eerste acht hoofdstukken worden Liszts bezoeken aan Engeland beschreven: de tournees die het wonderkind samen met zijn vader in 1824, 1825 en 1827 maakte, de drie uitputtende concertreizen in 1840 en 1841, en met name Liszts laatste bezoek aan Londen enkele maanden voor zijn dood – het werd alles met de grootste precisie gedocumenteerd. Na een katern met afbeeldingen volgt dan informatie over de receptie van Liszts muziek in Engeland, gepresenteerd in vier hoofdstukken: ‘The hidden years, 1842–1865’, ‘The Later Victorian and Edwardian Eras, 1865–1911’, ‘The Fallow Years, 1911–1944’ en ‘The Fruitful Years, 1945–2013’. Daarna volgen nog drie Appendices. Het eerste biedt veertig weinig bekende brieven die samenhangen met het thema van dit boek, het tweede geeft een chronologie van alle eerste uitvoeringen van Liszts werken in Engeland, en Appendix C presenteert

citaten uit tijdschriften en kranten naar aanleiding van Liszts concerten en composities. Kortom, een meer volledig overzicht van Liszts connecties met Engeland is nauwelijks voorstelbaar.

En toch was ik na lezing enigszins teleurgesteld. Allereerst omdat er – mogelijk door de complexiteit van dit boek of de leeftijd van de in 1936 geboren auteur, mogelijk door ziekte of tijdgebrek van de kant van de editor – nogal wat fouten en slordigheden in dit boek staan, errata die bij een nog eens goed doorwerken vermeden hadden kunnen worden. De voetnootnummering klopt niet altijd (zo staan op p. 9 voetnoot 56 en 57 omgedraaid), titels van boeken staan soms verkeerd gespeld (op p. 12 wordt bijvoorbeeld gesproken over Rudolf Jungs *Franz Liszt an seinen Briefen* in plaats van *Franz Liszt in seinen Briefen*) en in een enkel geval staat er bij een afbeelding een verkeerd onderschrift (op p. 212 vindt men onder een foto van Humphrey Searle ‘Maria Szmanowska, Polish Pianist and Composer’; de afbeelding van de liefallige pianiste, daar (juist) Maria Szymanowska geheten, staat op p. 264 boven het onderschrift ‘Humphrey Searle’... Ik kan me voorstellen dat de auteur, die een schoolvoorbeeld van wetenschappelijke grondigheid mag heten, zich bij het doorlezen van zijn levenswerk van ergernis de haren uit zijn hoofd getrokken heeft...

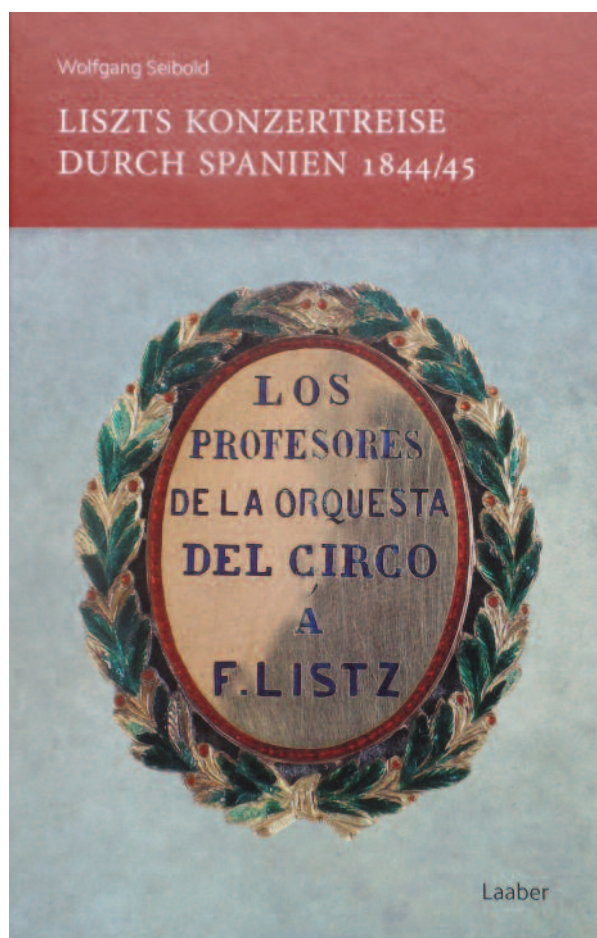
Hier komt nog bij dat het boek op de goedkoopst mogelijke wijze is uitgegeven, terwijl de prijs hoog ligt (ik heb er € 68 voor neergelegd). Het betreft een erg stijf ingebonden paperback, die bij lezing op hinderlijke wijze doorlopend dicht slaat. En toen ik het boek eens goed probeerde open te vouwen, toen brak het plakruggetje, iets wat me van mijn leven nog niet gebeurd is! De kwaliteit van het papier is daarenboven minimaal, zodat de zwart-wit foto's niet goed tot hun recht komen. Deze foto's zijn, zoals gezegd, in een middenkatern te vinden. Het is gebruikelijk daarvoor dan een betere kwaliteit papier te nemen, maar dat is niet gebeurd. De foto's zien er daarom erg dof uit, als in kranten van een halve eeuw terug.

Al met al heb ik van dit boek dus een gemengd beeld. Enerzijds een compendium van de hoogste orde, met een schat aan informatie, anderzijds een betreurenswaardig slechte materiële vormgeving voor een te hoge prijs. Een geschrift dat het waard zou zijn nog eens opnieuw, gezuiverd van alle ongerechtigheden, gepubliceerd te worden!

(AB)

Liszts Konzertreise durch Spanien 1844/45 door Wolfgang Seibold

In de reeks *Weimarer Liszt-Studien* verscheen kort geleden de monografie *Liszts Konzertreise durch Spanien 1844/45* door Dr. Wolfgang Seibold, van wie eerder een grondige studie over de relatie Schumann-Liszt is verschenen. Met een kort voorwoord door Alfred Brendel en een naschrift door Adrienne Kaczmarczyk, de editor van de reeks Supplementen op de door EMB uitgegeven *Franz Liszt. New Edition of the Complete Works*, is dit een uitgave die zich onderscheidt door compleetheid en wetenschappelijke diepgang.

Het bijna 400 bladzijden tellende boek telt zes delen. In het eerste deel staat 'DE REIS' centraal, het vertellend-biografische gedeelte over de concerten die Liszt in Madrid, Córdoba, Sevilla, Cádiz, Gibraltar, Málaga, Granada, Valencia en Barcelona heeft gegeven. Jammer dat de twee maanden die de pianist in Lissabon doorbracht niet werden behandeld; was het niet beter geweest deze mee te nemen en zo een compleet overzicht te geven van Liszts eenmalige verblijf op het Iberisch schiereiland? Het tweede hoofddeel biedt een compleet overzicht van alle aankondigingen, recensies en artikels die in de

behandelde periode (van 20 oktober 1844 tot 21 April 1845, afgezien dus van de dagen in Lissabon) verschenen zijn, zowel in de originele taal als in Duitse vertaling. Deel III geeft een overzicht van alle programma's, waarbij tevens wordt ingegaan op de improvisaties op Spaanse volksmelodieën die de pianist tijdens zijn concerten ten beste gaf. In Deel IV worden in chronologische volgorde alle brieven gepubliceerd die de pianist in Spanje heeft geschreven, ook nu eerst in de originele taal (Frans), dan in Duitse vertaling. Het betreft zestien brieven aan verschillende personen, deels tamelijk onbekend; waar mogelijk werd het antwoord van de correspondent erbij gegeven. De laatste twee delen geven een overzicht van alle gedichten die tijdens galadiners werden voorgedragen of in kranten stonden afgedrukt (ook nu gevolgd door een Duitse vertaling), en de ere- en ordetekens die de grote pianist mocht ontvangen. De 'Anhang' opent met het interessante artikel door Adrienne Kaczmarczyk, waarin deze aan de hand van zich in het Goethe- und Schiller Archiv te Weimar bevindende manuscripten diep ingaat op de gecompliceerde ontstaansgeschiedenis van de *Große Konzertfantasie über spanische Weisen* (1845), de *Romancero Espagnol* (1846?) en de *Rhapsodie espagnol* (1867). Niet onwelkom en tekenend voor de encyclopedische kennis van de auteur is vervolgens de sectie 'Kurzbiographien', waarin gegevens worden verstrekt over alle in het boek genoemde personen. Na een uitgebreid literatuuroverzicht volgt dan nog een 'Bildteil', 29 afbeeldingen, weliswaar in zwart-wit, maar op goede kwaliteit papier afgedrukt. Al met al een wetenschappelijk werk van de hoogste orde. Niet direct een ontspannend 'leesboek' bij een lekker kopje thee, maar een naslagwerk dat in zijn compleetheid moeilijk te overtreffen is!

(AB)

Eindredactie: Albert Brussee (AB)

Met bijdragen van Peter van Korlaar (PvK), Jaap Sluiter en Martyn van den Hoek.

Lay-out: Joop Berkhout

Het bestuur van de Franz Liszt Kring wordt gevormd door: Martyn van den Hoek – voorzitter; Christo Lelie – vice-voorzitter, eindredacteur van het *Tijdschrift van de Franz Liszt Kring*; Peter van Korlaar – secretaris; Johan Verrest – penningmeester; en bestuursleden Toos Onderdenwijngaard, Albert Brussee (eindredactie *Liszt Bulletin*), Yoram Ish-Hurwitz (webmaster) en Aad Jordaans (sponsorwerving)

Bankrekening NL07 RABO 0365512613 ten name van Stichting Franz Liszt Kring
Bank Identificatie Code (BIC): RABONL2U

Stichting Franz Liszt Kring • Secretaris Peter van Korlaar • Marslaan 3, 5331 TW Kerkdriel
Telefoon (0418) 63 12 54 • GSM (06) 51 11 60 94 • E-mail pa.vankorlaar@planet.nl • www.lisztkring.nl

